

БЕОГРАД ОД 1683. ДО 1717. ГОДИНЕ

За време рата између Аустрије и Турске 1683—1699. године Београд је доживео веома узбудљиве дане. Турска је у току XVII века покушала да у Азији и Европи реши нека политичка и територијална питања у своју корист. Ратови које је водила против Персије у Азији показали су несумњиве знаке њезиног опадања. Смиривање на турско-персијској граници у Азији омогућило је Турској да се у другој половини XVII века окрене Европи с циљем да ратовима и дипломатским потезима реши нека територијална питања у своју корист.

Друга половина XVII века затекла је Турску у Европи уплетену у дуготрајни кандијски рат (1645—1669). Тај рат изазвао је у Турској велике потресе, који су довели до збацивања султана Ибрахима (1640—1648). Његов наследник, султан Мехмед IV (1648—1687) искористио је све финансијске изворе своје земље ради успешног окончања тога рата против млетачког Крита. Још за време трајања кандијског рата, Турска је у два нова тзв. „ердељска“ рата (1660—1661; 1663—1664) успела да само делимично реши питање Ердеља у своју корист.¹

Тражећи излаза из кризе, Турска је заратила на Пољску, која јој је морала уступити целу Подолију (мир у Журавни, 1676), али је зато у рату са Русијом изгубила целу западну Украјину и Запорожје (мир у Рајину, 1681).²

Новим ратом против Аустрије од 1683 до 1699. године Турска је намеравала да коначно обезбеди за себе посед Ердеља, аустријског дела Угарске, и да освајањем Беча омогући себи даљи продор у западну Европу. У том циљу султан Мехмед IV кренуо се 25. априла 1683. године из Једрена у Београд. Желео је да се што је могуће више приближи аустро-турском фронту.

За све време турске опсаде Беча, султан је проводио време у лову по београдској околини, очекујући с нестрпљењем вест о освојењу Беча. Тада је у Београду саградио један дворцац за себе.³

У Београду је обављао и неке државне послове, па је 19. и 28. августа 1683. године потписао у своме логору два фермана. Један ферман односи се на гоњење хајдука у софијском и Ћустендилском санџаку, у којима су хајдуци нападали трговачке караване, градове и села, вршили убиства и отимали имања. Други ферман односи се на организовање борбе против хајдука у битолском, скопском, леринском и неким другим кадилуцима.⁴

Султанова очекивања да ће Турци освојити Беч нису се испунила. Захваљујући војној помоћи Пољске 12. септембра 1683. године разбијена је турска двомесечна опсада Беча. Кара-Мустафа се са потученом турском војском стао повлачити од Беча ка Београду. На вест о поразу, султан се убрзаним маршем вратио из Београда у Једрене. У међувремену, Кара-Мустафа је стигао у Београд. Ту му је 25. децембра 1683. године један капицилар-ћехаја, високи функционер на Порти, затражио султанов печат и прочитао му смртну пресуду, коју је потписао султан Мехмед IV. Кара-Мустафа је на то сам узео од целата свилени конопац и обавио га себи око врата. Пошто су га задавили, одсекли су му главу, одерали је, испунили сламом и однели султани. Кара-Мустафа је сахрањен у Београду, у џамији коју је сазидао приликом свога поласка на Беч.⁵

Турски пораз код Беча оживео је наде на ослобођење код хришћанских народа под турском влашћу на Балкану, а у Европи је изазвао велико одушевљење. Неки Пољаци и Срби, трговци у Бечу, обављали су за време опсаде Беча важну обавештај-

ну службу између команданта опседнутог Беча фелдцајгсмајстера Ернеста Редигера графа од Штаремберга (Stahremberg) и врховног команданта Карла Лотариншког. Поједини Срби из северозападне Угарске борили су се као официри и војници против Турака за време опсаде Беча.⁶

Наде нашег народа на ослобођење од Турака порасле су још више после склапања Светог савеза, 5. марта 1684. године, између Аустрије, Пољске и Млетачке републике, за даљу борбу против Турске и за решавање источног питања.

Велика офанзива чланица Светог савеза принудила је Турке на повлачење са свих фронтова. Аустријске трупе напредовале су кроз Угарску, док су трупе Млетачке републике покренуле акцију за освајање неких области у Далмацији, Арбанији и Грчкој. Аустријанци су 1686. године освојили Будим, те су се тиме приближили нашој тадашњој етничкој територији. Срби из околине Темишвара дигли су се на устанак и прешавши преко Тисе из Баната у Бачку, из које су Турци били протерани, отпочели су борбу заједно с аустријском војском.

Број устаника повећавао се уколико је аустријска војска све више прогонила Турке и приближавала се са периферије ка језгру наше тадашње етничке територије. Савременик Тирил, игуман манастира Хопова, пише да се после заузимања Будима „вазмути вса северна страна“, а један други савременик, Атанасије Даскал Србин, пише да тада „приложиша сја мнози Сербли и подашасја царју и начаша војевати Турков и повоеваше их от града Будима же до великаго Бјелгорода серпскаго“.⁷

У току зиме 1686/87. године велики везир је предузео низ мера којима је хтео омогућити даље вођење рата. Тада је Београд поново постао концентративно средиште за ратне потребе и војску, које су Турци припремали за ратни поход у 1687. години. У вези са тим припремама стоји султанов ферман од 29. јануара 1686. године, на основу чијег наређења је у селима битолског кадилука Битуши, Велошину, Магареву, Крклину, Рахотину и другима прикупљено десет покривених кола са здравом биволском запрегом. Кола су упућена у Београд, да се њима превози муниција за артиљерију и оружје. Месечна награда одређена је на 1.000 акчи, а требало је да служе до почетка похода. Другим ферманом наређено је у пролеће 1687. године черибашама, тимариотима и заимма румелијског елајета да изврше концентрацију својих војника на Косову пољу.

Одатле је, на основу царског фермана, требало да крене за Београд.⁸

И поред опсежно изведених припрема, Турци су у току 1687. године претрпели велики пораз код Мохача, изгубивши Барању, Бачку и Срем. Толики порази изазвали су побуну јаничара у главном стану турске војске у Београду. Они су потом кренули на Цариград па је султан Мехмед IV збачен са престола, на који се попое његов брат Сулејман II (1687—1691).⁹ Сви ти споменути и други порази Турске и њезине унутрашње тешкоће стварали су уверење код хришћанске раје да је дошао коначан крај турској власти. У Турској су владале посебне привредне и друштвено-политичке прилике које су омогућивале експлоатацију те раје. С једне стране, развитак робно-новчане привреде утицао је негативно на турско тимарско-спахијско феудално уређење, изазивајући у њему све теже и све дубље кризе; с друге стране, развитак трговачког капитала под утицајем и у зависности од робно-новчане привреде рађао је у турском феудалном слоју тежњу и жељу за стицањем што веће количине новца. Новац је био потребан због повећаних прохтева за набавком разноврсне, махом западноевропске робе, која је преплављивала тржиште у Турској.

Извори из којих је турским феудалцима притицао новац представљали су ванредни намети, самовласно убирање дажбина од раје, закидање новца приликом исплате државних набавки, отимање земље, прикривање земљорадничке раје итд. У исто време, турска феудална класа угрожавала је, из истих разлога, и дотадашње економске и финансијске привилегије повлашћеног танког слоја у народу, као што су били војници, кнезови и други, подвргавајући и њих разним облицима насиља, извлашћивања и експлоатације.

Све је то погоршавало економски положај и стање свих слојева у народу. Дуготрајан *пасиван отпор*, који се показивао у исељавању и прелажењу на ислам, прерастао је за аустро-турског рата 1683—1699. године у *активну борбу* војног карактера. Садржину те борбе сачињавала је тежња за ослобођењем од економско-финансијске експлоатације (унутрашњо-политичка линија борбе) и тежња за националним ослобођењем (националноослободилачка линија борбе).

Ти класно-политички узроци народног незадовољства навели су многобројну рају да јатомице прилази аустријској војсци, и то нарочито од тренутка када се она приближила Београду. Дворски ратни савет наредио је 8. марта 1688. године „да се за

појачање посаде у Петроварадину пошаљу Срби из околине“. Исте године јављено је 10. јула у Беч да ћесарској војсци прилазе многи добро наоружани Сремци и Босанци (*viele gut bewaffnete Syrmier und Bosnier*) да се боре против Турака. Када је ћесарска војска стигла до Земуна, Срби су „јатомице“ ступали у њене редове.¹⁰

Пре него што су Аустријанци освојили Београд од Турака, Београђани су доста препатили од бившег халепског паше Јеген Осман-паше, пореклом Јерменина. Њега је султан Мехмед IV као свога зета поставио за румелијског беглербега у Софији. Међутим, када је султан 1687. године збачен са престола, Јеген Осман-паша се одметнуо од новог султана Сулејмана II, те је две године, 1687—1688, пљачкао „од Софије до Пеће патријаршије и од Београда до Охрида“. Најзад, велики везир Мустафа Ђуприлић поставио га је за босанског везира и дао му команду (серашћерство) над помоћном војском. Јеген Осман-паша требало је да с бока омете напредовање ћесарске војске према Београду. Он се сместио са око 16.000 војске у војном логору на Врачару, док се командант Оки Алдур-Ахмед са 10.000 војника налазио у београдској тврђави.¹¹

Насупрот турској војсци од 36.000 војника стајала је аустријска војска од 33.500 људи распоређених у 98 пешадијских чета (компанија): 77½ ексадрона коњице, са 98 топова, 7.000 Бавараца и 5.000 војника из немачке војске (*Reichsvölker*), под командом баварског изборног кнеза Максимилијана Емануела.¹²

Артиљерија Јеген Осман-паше покушала је 7. августа 1688. године да омете прелаз 500 аустријских војника преко реке Саве, код Аде Циганлије, под командом пуковника грофа Херберштајна. Али, узалуд. Аустријска војска успела је да се — под заштитом својих топова на левој страни Саве — учврсти у грудобрану на десној обали те реке.

Сутрадан, 8. августа, ћесаревци су се, и поред жестоког отпора Јеген Осман-паше, а уз помоћ месног становништва, превезли сплавовима на Аду Циганлију. Истога дана био је постављен мост од Аде Циганлије до београдске обале Саве. Тиме је био обезбеђен прелаз у Београд. Тај прелаз био је у ствари само једна војна демонстрација којом је аустријски командант Максимилијан Емануел заварао Турке, јер је главнина његове војске прешла Саву код Остружнице.¹³

Јеген Осман-паши није пошло за руком да спречи форсирање реке Саве од стране аустријске војске ни 8. ни 9. авгу-

ста, те је због тога одлучио да се повуче из Београда. Пре повлачења, ноћу између 9. и 10. августа, опљачкао је варош, а затим запалио богата и густо насељена подграђа на Сави и Дунаву. Пожар је, поред насеља, претворио у пепео већину намирница и другу имовину београдског становништва. Принц Евгеније Савојски са својим пуком и шест батаљона војске узалуд је настојао да заустави ватрену стихију којој је, иначе, ишла на руку веома јака олуја. Пошто је од београдског становништва опљачкао најдрагоценије ствари, Јеген Осман-паша се заједно са турским савезником Имром Текелијем, мађарским кнезом, повукао ноћу из Београда према Смедереву, а после је отишао у Ниш.¹⁴

Том приликом разбежале су се из Београда многе турске породице — неке лађама низ Дунав у Видин, неке према Темишвару, а неке у београдску тврђаву.¹⁵ Око 500 лађа (по другима око 800) са турским породицама стигло је до Кладова. Даље нису могли да проплаве, јер им је аустријска војска под командом генерала Ветеранија угрозила даље путовање. Турски бегунци из Београда пристали су да плате Ветеранију 200.000 талира, како би их пропустио за Видин. Али се турски савезник, споменути Имре Текели, изненада појавио и побио аустријске војнике који су пребројавали новац, па су турски бегунци могли наставити путовање за Видин и Никопол. Међутим, 42 лађе су се насукале на спруд, те су заједно са људима пале у руке генерала Ветеранија.¹⁶

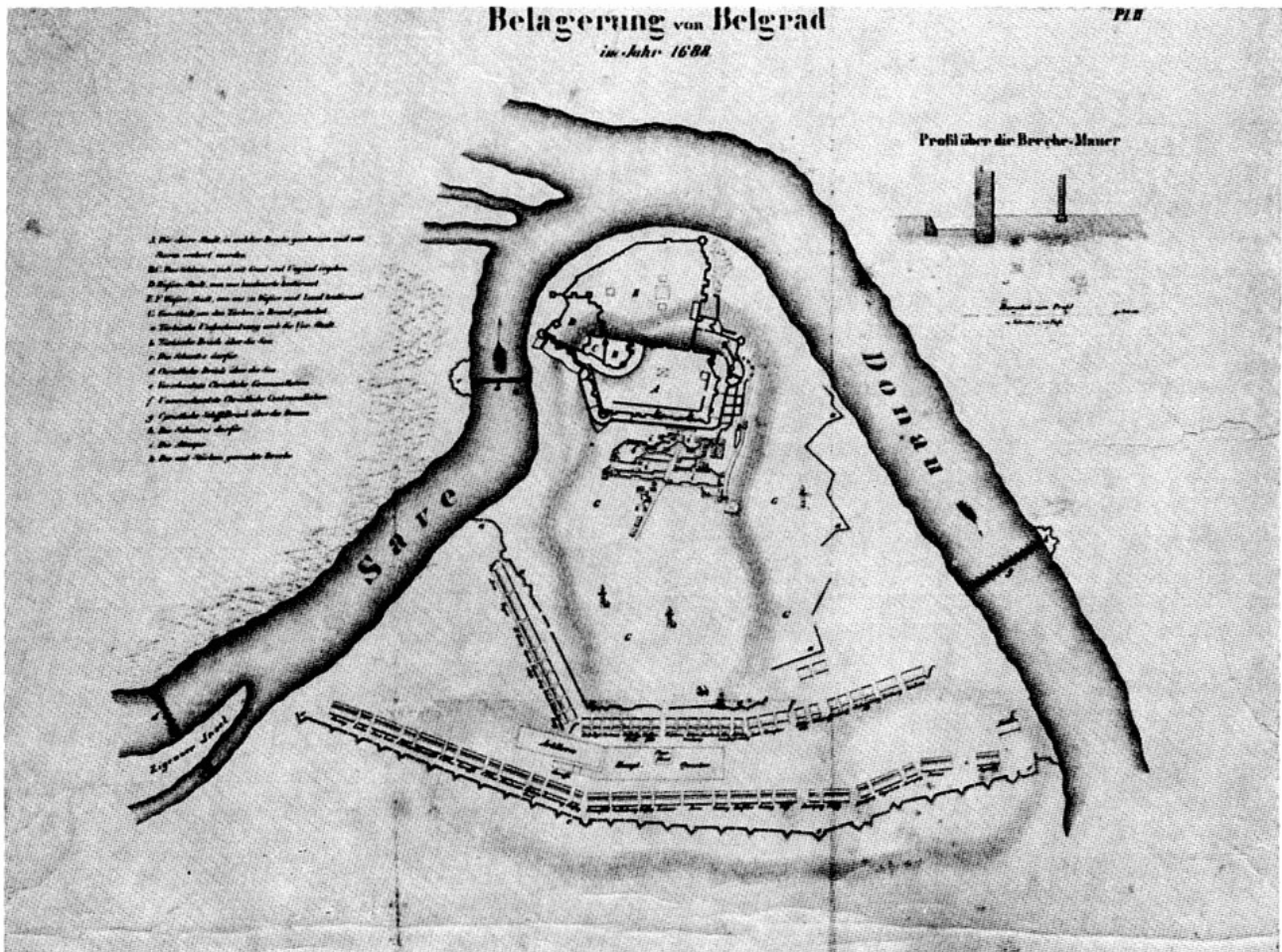
До 11. августа сва се аустријска војска пребацила на десну обалу реке Саве, јужно од Београда. Истога дана врховни командант баварски изборни кнез Максимилијан Емануел извршио је потребна извиђања београдске тврђаве. Она је била једна од најзначајнијих тврђава Турске. Господарила је двема великим пловним рекама. Ту су се сустицали најглавнији водени и сувоземни путеви за Беч, Цариград, Темишвар и доњи Дунав (Сл. 1). Над целокупним градом и тврђавом доминирао је замак (В, С) у северозападном делу горњег града (А), који се у ствари налазио у четвороугаоној тврђави масивних зидова изграђиваних и обнављаних током векова. Јужно од тврђаве и Горњег града (А) развило се, од почетка турске власти до пред крај XVII века, предграђе (Г) у велику варош, у средиште најразноврсније источне и западноевропске увозне, извозне и провозне робне трговине, са трговачким пристаништем на реци, са шест каравансараја за смештај робе и путника, са двадесет и једним ханом за преноћиште и са два велика безистана за про-

дају робе. Предграђе је било скоро потпуно отворено; Турци су, наимае, околу њега подигли само шанац од земље. Међутим, подграђе (D, E, F) је било заштићено високим каменим зидовима са кулама. Ти зидови ослањају се на тврђаву чинећи на тај начин једну фортификациону целину. Свако од ова три подграђа било је опасно зидовима са кулама.¹⁷

На јужној страни Горњег града односно оног дела фронта на који су ћесаревци усмерили свој напад, било је тврђавско зидно платно (Umfassungsmauer) утврђено шанцем дубоким 26 стопа и исто толико широким по горњем ободу. Осим тога, постојао је још један ров и још један зид у облику одсечка (Abschnitt). Редер тврди да су изван аустријског напада остали запад-

Опсада Београда 1688. г. А. Горња варош на коју је 6. септембра извршен јуриш кроз бреше које су топови начинили на тврђавском зидном платну. В, С. Замак који се предао на милост и немилост ћесаревцима. D. Подграђе нападнуто с копнене стране. E, F. Подграђе које је нападнуто с копнене и водене стране, G. Предграђе које су Турци запалили; а. турски ров око предграђа; б. турски мост преко Саве; с. ров (грудобран) за тај мост; d. аустријски мост преко Саве; е. аустријски шанац од Саве до Дунава (циркумвалациона линија тј. утврђена линија); f. неутврђена аустријска линија (контравалациона линија); g. аустријски понтонски мост на Дунаву; h. ров (грудобран) уз њега; i. јуриш; k. проломи (бреше) на тврђави које су начинили аустријски топови (По Röderu, II, Пл. II). Сл. 1.

Siège de Belgrade en 1688. A) Ville haute où le 6 septembre a eu lieu l'assaut par des brèches faites par la cannonade dans le muraille de la forteresse. B) C) Le château qui s'est rendu à la merci des Autrichiens. D) Les parties de la ville basse attaquées par terre. E) P. Parties de la ville basse attaquées du côté du fleuve et par voie de terre. b) pont turc sur la Save; c) le fossé (rempart) de ce pont; d) pont autrichien sur la Save; e) la tranchée autrichienne de la Save au Danube (ligne de circumvolution, c'est à dire fortifiée); f) ligne autrichienne non-fortifiée (ligne de contrevolution); g) pont provisoire autrichien sur le Danube; h) la tranchée près de ce pont; i) l'assaut; k) les brèches sur la muraille de la forteresse faites par des canons autrichiens (selon Röder, II, pl. II). Fig. 1.

на и источна ограда Горњег града, као и замак, који је приликом освајања Горњег града капитулирао.¹⁸

Целокупна аустријска војска за опсаду београдске тврђаве била је распоређена у две бојне линије: прва се пружала око ло предграђа и његове јужне стране, идући вероватно негде поред Ташмајдана; друга се пружала нешто јужније од прве, од Саве до Дунава, затварајући тако у целини опсадни обруч. На средини између две бојне линије налазио се војни стан главног команданта Максимилијана Емануела са артиљеријом.

Недалеко од тврђавског платна ископали су аустријски војници четири паралеле са међусобно повезаним укопаним путевима приближницама (Arproche, Laufgräber). На њиховим крилима поставили су топове и мерзере (Слика 1). Четврта паралела налазила се „до самог рова градског предњег (спољашњег) утврђења одакле се је са две минске галерије ишло у ров и под сам градски бедем“.¹⁹ Свима радовима на изградњи овако испланираног опсадног система руководио је артиљеријски генерал фелдцајтсмајстер Серени.²⁰

Турски испад из тврђаве у зору 12. августа са одредом од 300 људи био је одбијен, исто као и слични покушаји 13. августа са 800 људи и 15. августа, којом су приликом Турци игубили 14 људи.²¹ У међувремену 14 августа, почели су ћесаревци да бомбардују београдску тврђаву из 40 великих топова и 15 мерзера, али без нарочитог успеха.²² Тек 25. августа дошло је до преокрета набоље, јер су тада довезени из Пеште прави опсадни топови — три брешбатерије. Турци су се непрекидно бранили из топова свих врста. Они су 4. септембра увече бацили једну бомбу на најистуренију аустријску стражу, и успели су да запале барутни магацин, који се налазио у близини. Један део месцида је одлетео у ваздух; пуковник Гвидо Штаремберг заједно са једним делом његових војника затрпан је земљом, камењем и рушевинама зидова.²³

Приликом тих напада страдало је, осим тврђаве, месцида и барутног магацина, још и велико предграђе (die grosse Vortadt). У њему је на пет-шест места избио пламен, који је прогутао више од стотину кућа. Запрепашћено турско становништво бежало је ка Дунаву у жељи да се дохвати лађа; други су скакали у воду, покушавајући да се спасу пливањем. Међутим, до десет хиљада Срба и Јевреја изишло је у сусрет аустријској војсци која се приближавала. Пошто су добили *заштитни лист*, вратили су се у предграђе.²⁴

Између девет и десет сати 6. септембра наређено је да се изврше два главна јуриша на бреше које су направили топови (к), а још три напада да се изврше лађама на Доњи град са стране Дунава и Саве (Е, Ф, сл. 1). Тако је, најзад, освојена тврђава. Турска посада замка од 250 људи задња се предала истицањем беле заставе. Турски командант Оки Алдур Ахмед предао је тврђаву са 77 топова, 3 хаубице, 6 мерзера, 800 бомби и знатном количином муниције. У току једномесечне опсаде пало је у борбама 7.000 Турака. На аустријској страни било је 278 мртвих и 954 рањена војника.²⁵

Београд под аустријском влашћу, 1688—1690.

За првог аустријског команданта Београдске тврђаве постављен је храбри гроф Гвидо Штаремберг са посадом од пет батаљона. Посада је касније повећана на четири хиљаде људи. Главномандујући Максимилијан Емануел предао је команду над војском фелдмаршалу Капрари, па је отпутовао у Беч. Главнина аустријске војске налазила се у Београду све до половине 1689. године. Маркграф Баденски одредио је касније један део *српске милиције* за посаду у тврђави.²⁶

Београд је после освојења одређен за зборно место аустријских трупа и српских добровољаца. „Српски же воини котори били под Бјелим городом в цесарском воиску, те вси приидоше отуду и совокупишасја воедино и бист воиск велик.“²⁷

Овде треба споменути да је мошеја коју је подигао Кара-Мустафа приликом свога поласка на Беч предата језуитима и да је претворена у цркву. Кара-Мустафина лобања заједно са талисманима (гајтан, кошуља) послата је кардиналу Леополду грофу Колонићу у Беч, јер се Кара-Мустафа заклео пред опсаду Беча да ће његову главу одсећи.²⁸

Освојење Београда силно је одјекнуло у целој Европи. Сада је овладало убеђење да је после те значајне победе отворен пут према Цариграду. У Венецији је објављена књижица о освојењу Београда од Турака.²⁹ После освојења Београда дигла се *Мачва* на устанак. Мачвани су протерали Турке „из свих околних вароши и градића“. Једна српска устаничка чета освојила је тада од Турака град Соко на Дрини.³⁰ Октобра 1688. године напали су устаници на Ужце и том приликом су опљачкали велик плен, побили су 12.000 Турака (?) и запо-

сели тврђаву. Ова победа устаника сматрана је у Европи за један од највећих успеха у дотадашњем рату против Турске, па су и о њој објављене исте године брошуре у Млецима и Болоњи.³¹

Многи Срби који су се дотада као војници налазили у турској војсци почели су пребегавати на аустријску страну. Народне старешине, пак, после освојења Београда почеле су хватати везу са њесаревцима. Према истраживањима Ј. Томића, који се ослања на савременог писца Силезијуса (J. Constantinus Feigins Silesius), пећки патријарх Арсеније III Црнојевић обратио се 1688. године заповедницима њесарске војске с молбом да заштите хришћански живаљ од одметника Имре Текелија. Текели је, пошто се повукао из Београда са Јеген Осман-пашом, пљачкао по Србији. Из једног извештаја скопског надбискупа Петра Богданија Конгрегацији за пропаганду вере у Риму од 28. маја 1688. године излази да је патријарх Арсеније III још пре освојења Београда успоставио везу са њесаревцима. Богдани наводи како је Јеген Осман-паша хтео да одсече главу патријарха Арсенија III „јер га је један калуђер оптужио да је послат новац од бечког њесара да се подиже војска.“³² Сигурно је, међутим, да је патријарх Арсеније III у августу 1689. године боравио на територији Србије коју су дотле освојили Аустријанци — у Пожаревцу, а 19. августа у Београду, где је потписао једну грамату манастиру Ђурђевим Ступовима.³³

За новог команданта у Србији 6. априла 1689. године постављен је маркграф Лудвиг Вилхелм Баденски, али је тек 9. јуна стигао у Београд.³⁴ И у току 1689. године устаници с разних страна пристајали су уз аустријску војску. У Старом Влаху букнуо је устанак. Турци су крваво потучени код Сјенице. Гроф Штаремберг јавља 19. априла 1689. године из Београда у Беч о изненадном нападу Срба на Нови Пазар, који су том приликом побили неколико стотина Турака.³⁵

Поред фронта на Балкану против Турака, Аустрија је морала отворити и фронт на западу против Француске, која јој је објавила рат 14. фебруара 1689. године. Знатан део аустријских редовних трупа повучен је са Балкана и послат на фронт према Француској. Да попуни насталу празнину на фронту, маркграф Баденски је растурио прогласе по Србији позивајући народ на устанак. Баденски је потукао Турке код Баточине крајем августа 1689. године, а крајем септембра и код Ниша. Из логора код Баточине написао је 6. септембра писмо патријарху Арсенију III, и уз то

један проглас на народ, којим га је позивао да приступа њесаревцима. Ускоро потом Баденски је са главнином трупа отишао према Видину. Команду у Србији пренео је на генерала Пиколоминија. Снагом свога оружја и војном помоћи устаника, њесаревци су освојили током 1689. године целу Србију до Призрена и Македонију до Скопља.

За време продора преко Косова поља народ се дигао на устанак. У Призрену су крајем октобра 20.000 устаника (Ratzen oder Albenser) желели да се прикључе даљим борбама против Турске, а у Македонији је устанак дигао Карпош.³⁶ Већину ових устаника вратили су кући да обрађују земљу. Осим тога, и зима је била на прагу. Крајем октобра цар Леополд I одредио је места у којима ће трупе бити распоређене на зимовање. У Београду су зиму 1689/90. године провеле: цела Леслијева пешадијска регимента од пет компанија, Валисових пет пешадијских компанија и пет компанија Архинтових. Савременик тих дана, Ђирило, игуман манастира Хопова, наводи у своме *Летопису* да је српска војска на зимовању: „... а војска српска и немачка пала на зимишче от Белиград до Пећи и од Пећи до Скопиа“.³⁷

Онај део устаника који није враћен кући прикључен је Српској регименти (Deak'sche Regiment), иначе организованог по наређењу цара Леополда I. Према упутствима Баденског од 4. октобра 1689. године ова регимента састојала се од 10 компанија са укупно 2.299 пешака (Heucken) и 1.035 коњаника (Husaren). Потпуковник Антоније Знорић одређен је за помоћника команданту Павлу Несторовићу Деаку.³⁸

У Призрену се налазила посада састављена делимично од Пиколоминијеве регименте и од преко 2.500 пешака Српске милиције под командом потпуковника Антонија Знорића. Због напада дукађинског санџак-бега, посада је изгубила сав пртљаг и много људства. Остатак се спасао и отишао је у Београд.³⁹ Патријарх Арсеније III побегао је на коњу из Пећи у Београд у јануару 1690. године.

Повлачење аустријске војске из Македоније и Србије после пораза код Качаника почетком јануара 1690. године и освета Турака изазвали су бежање побуњеног народа према Сави и Дунаву. Десетине хиљада бегунаца стигле су највећим делом, преко Студенице и Новог Пазара, у Београд. Зато су у Београду и његовој околини никли многобројни збегови. Овде су их десетковале куга, а нарочито глад, највећа од почетка овог дугог „бечког“ рата. Бегунци

су, по сведочанству једног савременика, због глади били принуђени да једу коњско и псеће месо, па чак и месо помрлих људи. По свима улицама „великог Београда“ и по свима околним селима и путевима лежали су мртви, јер није било никога да их посахрањује. Лица су им толико била поцрнела од глади да су личила на етиопска. С друге стране, страх од напредовања Турака према Сави и Дунаву доводио је избеглице у Београду и око њега до све већег неспокојства.⁴⁰

Напредовање Турака учинило је да се у Бечу у пролеће 1690. године помишљало на подизање новог устанка у Србији, Арбанији и Бугарској. Због тога је у Аустријској дворској канцеларији 6. априла 1690. године састављена *инвитуторија*, којом су народи Србије, Арбаније, Бугарске, Македоније и других предела позвани да наставе борбу против Турака, да не напуштају своја места становања, нити пољску радњу. У накнаду за то, аустријски цар ће их ослободити сваког јавног терета и данка. Заједно са инвитуторијом цар Леополд I послао је и једно писмо патријарху Арсенију III, којим га је молио да он својим угледом утиче на Србе и „Албанце“ да збаци турски јарам и „придруживши се нашем оружју сваким начином помогну да се варварско отоманско тиранство унизи и угаси“. У накнаду за то обећао им је слободу вероисповести, избор војводе, ослобођење од данка и других дажбина, слободан посед покретне и непокретне имовине и неке друге повластице.⁴¹

Тешко стање избеглица у Београду и његовој околини, које су узалуд очекивале радосније вести са фронта, као и ситуација у Српској милицији нису ишли у прилог једном новом устанку против Турака који је цар Леополд I желео да покрене. Напротив, услед сталног напредовања Турака и њиховог приближавања Београду, патријарх Арсеније III и народне старешине увидели су да ће морати напустити Београд и Србију и да ће морати да беже од турске освете и гњева даље на север.

Крајеви на северу од Београда, преко Саве и Дунава, били су у то време највећим делом под влашћу аустријског цара, чија их је војска мало пре тога освојила од Турака. У Угарској, Хрватској, Славонији, Срему, Барањи и другде, где се, уместо раније турске, организовала сада аустријска власт, услови за национални и верски живот српског народа нису били повољни. То је народним старешинама у Београду било врло добро познато. С друге стране, војни неуспеси и повлачење аустријске војске учврстиле су их у убеђењу да се они

са народом неће више моћи вратити на своја огњишта, како је то желео цар Леополд I у својој инвитуторији. Јер, Турци су дотле већ били преотели од Аустријанаца Македонију, Косово и Метохију, један део Србије, поново њима завладали, и опљачкали на стотине сеоских и градских насеља, као Прокупље, Ниш, Нови Пазар и Крушевац; опустошили су низ старих и богатих манастира од Ђурђевих Ступова, Леснова, Пећке патријаршије, Милешева, Сопоћана до Високих Дечана.

Патријарх Арсеније III сазвао је у Београду 18. јуна 1690. године народно-црквени сабор ради расправљања о инвитуторији и о писму које му је послао цар Леополд I, а које је он примио ту у Београду. У раду сабора учествовали су Срби из јужне Србије, Шумадије, Старе Србије, Срема и босанског Подриња. Поред патријарха Арсенија III, у раду сабора учествовали су од јерархије још и митрополит београдски Симеон Љубибратић, епископ руднички Теофан, белоцрквански владика Спиридон и епископ јенопољски Исаија Ђаковић. Српску милицију заступало је једанаест капетана. Четворица су била из Србије: Јован кнез Рашковић, властелин и капетан старовлашки, Радосав Пијанић, капетан рачански, Рац Мишко, капетан крупански и Аврам Антонијевић, капетан крагујевачки; из Срема њих седам: Јаношевић, капетанбаша и мештер митровачки, Хаџи Комнен Георгијевић, капетан иришки, Тодор Марјановић, капетан купински, Максим Аминовић, капетан гргуревачки, Хаџи Милош Штрбић, капетан карловачки, Косан Рунић, капетан Баноштра и Ђурка Хорват, капетан черевишки; од грађанских лица: београдску општину заступао је Иван Милутиновић, београдски „рихтор“, а сремскомитровачку споменути Јаношевић, као и Никола Храленовић, „бирова иришки“. У раду је учествовало и седам игумана наших великих манастира. Из Србије су били заступљени манастири Сопоћани (игуман Максим) и Студеница (игуман Василије), а из Срема манастири Крушедол (игуман Силвестер), Ремета (игуман Јелесеј), Хопова (игуман Ананије), Бешенова (игуман Теофан) и Шишатовца (игуман Саватије).

Учесници сабора размотрили су политичку и војну ситуацију, одлучивши да не поступе по инвитуторији — да остану у Србији и наставе борбу против Турака — него супротно: да напусте стари завичај и да пређу у Угарску, где је и раније, под турском влашћу, постојала организована српска црква, на коју је сада насрнула аустријска прозелитска пропаганда. Сабор је одлучио да призна Леополда I за српско-

га краља и да Срби са угарске територије наставе борбу против заједничког непријатеља. У накнаду за то сабор је својим написмено израђеним *пунктацијама* затражио од цара Леополда I све оне повластице које је српски народ уживао под турском влашћу: слободу православне вере, слободно и саборно бирање архиепископа који мора бити Србин, стари календар, слободно вршење јурисдикције патријарха и његових епископа по свима областима у којима се Срби већ налазе или се буду у будућности налазили, ослобођење свих црквених имања од државних дажбина и самостално управљање њима, као и право да једино патријарх буде надлежан да суди за преступе ниже и више јерархије.⁴²

Овако побројане захтеве однео је у Беч јенопољски владика Исаија Ђаковић, добар зналац немачког језика. Цар Леополд је усвојио српске захтеве и на основу њих је издао 21. августа 1690. године *прву привилегију*, а идућих година још неколико. Дакле, значај београдског народноцрквеног сабора је у томе што су на њему постављени захтеви на основу којих ће пресељени Срби у Угарској, Хрватској и Славонији бити стављени под заштиту највиших државних власти и на основу којих ће уживати *политичке* (право сазивања и надлежност црквеносаборног сабора, захтев да добију два саветника на двору, захтев за посебном територијом), *привредно-финансијске* (ослобођење од десетка, данка, кулука, уконачавања трупа, роботе, контрибуције и др.) и *верске* повластице. За очување ових повластица они ће се борити тако рећи од тренутка када су им дане крајем XVII века, па кроз цео XVIII и XIX век, све до 1912. године, када је угарска влада укинула аутономију српског народа.⁴³

... Док се епископ Ђаковић бавио у Бечу ради коначне израде привилегије, дотле је Мустафа Ђуприлић опсео Ниш са 60.000 војске и принудио га на предају 8. септембра 1690. године.⁴⁴ У међувремену, од пада Ниша до почетка опсаде Београда 1. октобра, српски збегови у Београду и његовој околини пребацивали су се преко Саве у Срем. Генерал Аспремон, командант Београда, наредио је грофу Архинту да предузме потребне мере и да отпреми болеснике и Србе преко Саве. Задњи транспорт Срба „на њиховим лађама из Београда за Сланкамен и Петроварадин“ отишао је два дана пре него што су Турци поново заузели Београд. Тако је почела тзв. *в е л и к а с е о б а С р б а* од око 70.000 душа. Сви су се они расули по варошима и селима средње и северне Угарске. Међу избеглицама налазио се и Петар-Петроније Љубибратић,

викарни београдско-сремски епископ, са много других угледних београдских породица. Они су се настанили у Сентандреји.⁴⁵ У писмима од 17. новембра 1690. године упућеним из Коморана цару Леополду I, графу Теодору Штратману, шефу Аустријске дворске канцеларије и Блажу Јаклину, шефу Угарске дворске канцеларије, патријарх Арсеније III извештава да је стигао до Будима, Острогона и Коморана „с инеми (= са другим) збегови и хришћанским људми коех Бог от пљењенија свободи“.⁴⁶

Београд поново под турском влашћу, 1690—1717.

Велики везир Мустафа-паша Ђуприлић (1689—1691) стигао је под Београд 1. октобра 1690. године и одмах га опсео са свих страна. Аустријанци нису били добро оспособили београдску тврђаву за одбрану иако су за своје власти извршили неке радове. Граф Штаремберг, први аустријски командант Београда (од 7. септембра 1688), требало је да по наређењу из Беча уклони штете причињене за време опсаде 1688. године. За грубе радове предвиђени су Срби из околине Београда (*die sogenannte grobe Arbeit durch die Landleute verrichten zu lassen*), а затварање бреша и стварне фортификационе радове требало је да уради пешадија — да изврши фланкирање, да утврди околне висове, да потпуно изради једну гласију итд. У једном свом писму Баденском од 20. јуна 1689. године, писаном поводом оправке београдске тврђаве, цар Леополд I је похвалио вредноћу графа Штаремберга, али је нагласио оскудицу средстава за фортификационе радове, за које је Дворска комора одредила 10.000 гулдена.⁴⁷ Фортификационе радове за аустријске власти изводила су тројица инжењера: Андреа Корнаро (Cornaro), Перони (Pergoni) и Бој (Boy).⁴⁸ Баденски је, додуше, похвалио Штарембергова настојања у том погледу. Међутим, када је Баденски одвео са собом Штаремберга, у јуну 1689. године, „остало је још много што је требало на Београду урадити и поправити“. Те године гражене су занатлије ради зграде главног арсенала у Београду.⁴⁹ Нови командант Београда потпуковник барон Пфеферсхофен (Pfeffershofen) „у Београду није готово ништа радио; нити је штогод доиздао, нити је шта дотерао и поправио“. Турци су већ били стигли до Смедерева, а „чак и ровови у његовом (РВ: тј. Pfeffershofen-овом) београдском граду беху још ороњени и затрпани“, те „Београд није био у то време, као утврђено место у таквом стању, да

би његови браниоци с веселим срцем ишчевивали његову одбрану⁵⁰

Турци, према томе, нису имали много муке да освоје тврђаву. Њу је бранило само 6.000 ђесареваца под командом Штаремберговог наследника, генерала Гоберта Фердинанда Аспремона (Aspremont).⁵¹ Аспремон је предао 8. октобра команду над Београдом новом команданту Карлу Евгенију фон Кроју (Croij).⁵²

Мустафа-паша Ђуприлић опсео је Београд од Саве до Дунава са 40.000 пешадије и 20.000 коњаника. Свој логор поставио је на једном брду (Hügel Abasa). Три турске војске за напад распоређене су овако: са дунавске стране нападао је беглербег Сиваша и Анадолије, са савске стране намесник Халепа и Румелије, а са стране пијаце за коње (Pferdemarkt, тј. Ат-пазар) јаничарски ага и ђехаја.

До 7. октобра Турци су успели да се довуку у близину главног тврђавског платна, тако да су се на њега могли добацили камењем и ручним гранатама. Сутрадан, 8. октобра, када је у Београд дошао херцег фон Крој и преузео команду од Аспремона, пала је бомба на тзв. оловну кулу на замку и запалила је (eine feindliche Bombe in den sogenannten Bleithurm auf dem Schlosse fiel und ihn anzündete). Оба генерала, Аспремон и Крој, вратили су се из Горње тврђаве у командантов стан у подграђу. Међутим, још две накнадне експлозије уништиле су сва три барутна магацина у замку и лабораторију у подграђу, који су одлетели у ваздух.⁵³ Од снажне експлозије срушиле су се обе стране замка; цела куртина Горње тврђаве са савске стране заједно са тзв. Краљевим равелином, са стражама састављеним од регименте Залм (Salm), Ауерсперг (Auersperg) и Велсперг (Welsperg) биле су затрпане. Тако су, тада, најзад, пропали средњовековни замак и цитадела из доба деспота Стефана Лазаревића. На супротној страни, у подграђу, затрпано је било 1.100 војника резерве. Оно што није било затрпано рушевинама кућа, надало се у бекство према Дунаву. То је такође урадио и херцег фон Крој, који је заједно са пуковником Архинтоом нагао ка Дунаву.

Генерал Аспремон је код Кара-Мустафине куле вратио људе у борбу, али узалуд. Тада је експлодирао један магацин на Дунаву у који је Аспремон био ставио 3.000 центи барута у тренутку када су се Турци појавили испред Београда.

Сва тројица — Аспремон, Крој и Архинто — пребацили су се чамцем на другу страну Дунава, па су побегли према Осиеку.⁵⁴

Услед експлозија настала је пометња и забуна међу ђесаревцима. „Турци користећи овај неред и забуну — пише један анонимни писац, можда Жан Леклерк — нападосе преко старих пролома ограђених кољем с толико снаге, да освојише град не направивши нигде нов пролом; сасекоше све на које су наишли и принудише заповедника да побегне Дунавом, на неколико шајки са седам или осам стотина људи“.⁵⁵

Кривци за експлозију тражени су на разним странама. Једни су тврдили да су то извели прерушени Турци који су се увукли у тврђаву. Други су окривљавали неке Французе који су били запослени у магацинима, а трећи су осуђивали Венецијанца Андреу Корнара, који је изводио нешто радова на уређењу тврђаве за време док је Штаремберг био њезин командант. За њега се каже да је подметнуо ватру и да је први отворио капију Турцима, којима је стварно и прешао после њиховог освајања Београда 1690. године. Арнет наводи да Корнара за ово оптужује и његов земљак, Венецијанац Пиетро Гарзони.⁵⁶

Пошто су Турци повратили Београд од Аустријанаца, велики везир Мустафа Ђуприлић поставио је Хусеин-пашу, некадашњег бостанцибашу и Кеманкеш Ахмед-пашу за чуваре Београда, па се вратио у Цариград, дочекиван већ на путу од Силистрије као победник.⁵⁷

Тако је Београд поново постао значајна тврђава Турске према Аустрији, с којом је, иначе, рат настављен. У току 1691. и 1692. године у Београду је издано неколико фермана и берата којим се заслужним ратницима додељују тимари у вредности од 6.000 до 16.252 акче и зеамети у вредности између 22.000 и 25.859 акчи, који су се налазили у неким селима Македоније и Грчке. Осим тога, ферманом од 5. децембра 1691. године, изданом у Једрену, наређено је свима кадијама и јаничарима „на левој страни Румелије“ да од јаничара који су се одселили у њихове кадилуке не захтевају намете и пристојбе јер су се показали храбри у борбама против Немаца и на „бојном пољу Земун“ (тј. у бици код Сланкамена).⁵⁸ Хасан-паша, мухафиз београдски, известио је 30. јануара 1692. године битолског кадију да је доносиоцу царске наредбе Мехмеду додељен зеамет од 22.000 акчи прихода у једном селу битолског кадилука под условом да се заједно са четири чебелије стави у службу београдске тврђаве. И касније, 7. јула 1695. године, издан је у Београду ферман којим је наређено румелијском беглербегу да неком Мехмеду изда тескере на тимар од 5.300 акчи у селу Бела Црква, битолског кадилука.⁵⁹

Паланка Оршава у XVII веку (По књизи: *Финдиклили, Nusret nâme, I, 101*). Сл. 2

Le bourg Orszawa au XVIIe siècle (d'après le livre *Findiklili Nusret Nâme, I, 101*). Fig. 2

Одмах пошто су преотели Београд од Аустријанаца, 8. октобра 1690. године, Турци су прегли да најпре поправе шанчеве београдске тврђаве. Већ у децембру исте године тај посао је радило око 600 Срба заробљеника, ранијих припадника Српске милиције који су се као гарнизон налазили у Оршави (сл. 2). Они су се крајем новембра те године предали Турцима заједно са својим командантом Павлом Нестровићем Деаком, јер више нису могли да издрже њихову опсаду, па су, оковани у ланце,

поправљали те шанчеве.⁶⁰ Од априла до јесени 1692. године у Београду се налазило 300 заробљеника, махом Срба, који су као припадници Српске милиције спречавали пролаз турским бродовима за Београд. Они су се налазили на Дунаву, код Ветеранијеве пећине, између Пецке Баре и Марекобиле. На том месту где је Дунав најужи, Турци су покушали почетком јуна 1691. године да проплаве са својим лађама, али су у окршају са Српском милицијом изгубили преко 400 мртвих и 60 заробљених, и 3 заставе. Међутим, крајем априла 1692. године Али-паши је пошло за руком да са својим Арнаутима заузме брег више Ветеранијеве пећине и да примора барона Арнона да се повуче у пећину, коју је гађао из топова са својих шајки на Дунаву све док се овај није предао са својим људима. Ова чета српских заробљеника размењена је после са турском посадом заробљеном 5. јуна 1692. године у Великом Варадину.⁶¹

Поред оправке тврђаве, Турци су предузели опсежне мере да се у војно складиште у Београду пошаље што више намирница, пре свега јечма за коње, а брашна и меса (волова) за војнике. Само из седам кадилука Македоније и Грчке затражен је половином јуна 1692. године заостатак из 1690. године у износу од 1874¹/₂ киле јечма, 2125¹/₂ киле брашна и 242 вола, и то:

Из кадилука	Џума Пазар: 258 кила	јечма, 849	кила брашна, 74	вола
„ Корча . . . :	45	„ „ 101 ¹ / ₂	„ „ 13	„
„ Битољ . . . :	440	„ „ 160	„ „ 39	„
„ Острово . . :	615	„ „ 290	„ „ 56 ¹ / ₂	„
„ Серфице . . :	269	„ „ 265	„ „ 42	„
„ Хрупиште . . :	64 ¹ / ₂	„ „ 153	„ „	„
„ Населич . . :	183	„ „ 307	„ „ 17 ¹ / ₂	„
Свега:	1.874 ¹ / ₂	„ „ 2.125 ¹ / ₂	„ „ 242	„

Исте 1692. године одређено је да се у наведених седам кадилука с додатком леринског кадилука откупи 18.681¹/₂ кила јечма, 21.440 кила брашна и 932¹/₂ вола. И 1693. године откупљено је 76 волова, али је тек у марту 1694. године наређено да их отерају у Београд. (Види преглед на стр. 17)⁶³ Осим тога, посебним ферманом од 22. априла 1692. године наређено је Хаџи Ибрахиму да превезе откупљено жито у Београд за исхрану 6.000 Арнаута које је мобилисао румелијски беглербег. Нузул-емину Ахмеду наређено је да пошаље свога помоћника ради сабирања намирница у битолском, штипском и леринском кадилуку. Требало је да од сваког хана прикупи по

2 кила јечма и 4 кила брашна, а од сваких пет ханова по једног вола. Наређено је такође да се овим мобилисаним Арнаутима даје обавезно дневно на путу до Београда 110¹/₂ кила брашна, од којег ће се умесити укупно 6.000 хлебова.⁶⁴

...Релативно већи и систематичнији фортификациони радови изведени су под руководством споменутог Андреа Корнара. Тешко је утврдити колико су одмакли ти радови до почетка нове аустријске опсаде Београда у августу-септембру 1693. године под командом Карла Евгенија фон Кроја, тада врховног команданта аустријске војске у Угарској. „Тада увидеше — пише један анонимни савременик 1693. године

(можда Жан Леклерк) мислећи на Аустријанце — да је Београд боље утврђен но што су мислили, јер су Турци на томе много урадили од како је град поново допао у њихове руке.⁶⁵

Турци су, како смо видели, утврђивали Београд и довлачили у њега намирнице, јер рат још није био завршен, па су се могли очекивати нови напади Аустријанаца. То се и догодило када је споменути фон Крој 31. јула 1693. године прешао Саву и опсео Београд држећи га тако под опсадом од 3. августа до 10. септембра. Његове извиднице приближиле су се тврђави већ 3. августа. Упркос турском испаду 13/3 августа, Аустријанци су успели да разместе тешке опсадне топове који су им били накнадно послати Дунавом из Будима, те су 27. августа отпочели да бомбардују београдску тврђаву с копна и са наоружаних бродова на Дунаву. Тврђаву је бранило 8.000 Турака. Два аустријска јуриша нису успела. После тога Турци су извршили и трећи испад из тврђаве, те су посекали и побили преко „хиљаду и неколико стотина војника“.⁶⁶ Аустријска опсада имала је за циљ да одврати великог везира од Ердеља и Угарске. Вест да се велики везир приближава Београду са 80.000 војске и да је већ стигао у Јагодину приморала је Аустријанце да 10. септембра напусте опсаду Београда.⁶⁷

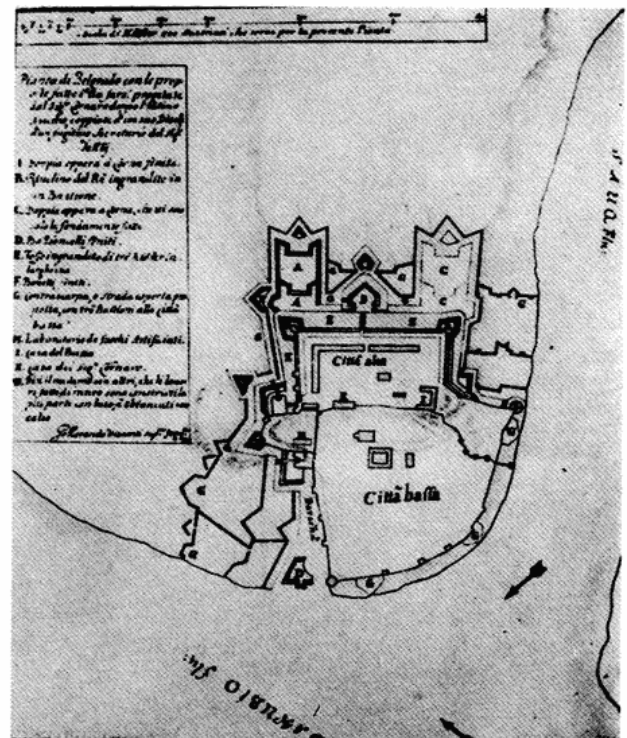
Велики везир стигао је у Београд 19. септембра и у њему се задржао до 15. новембра 1693. године. Он је у ратном савету похвалио Џафера, мухафиза Београда, за храбро држање приликом последње аустријске опсаде. Одлучено је да се београдска тврђава потпуно обнови. Из Хамеровог казивања излази да је велики везир боравио у Београду два месеца дана ради оправке тврђаве и због зидања два потпуно нова бастиона (Hornwerk). Један бастион направљен је више житне куле на Сави, код југозападног дела Горње тврђаве, на месту где је споменути фон Крој за време последње аустријске опсаде Београда подигао свој логор (а то је од обале Саве према замку, између Доњег и тзв. Воденог града — Wasserstadt — односно подграђа и начинио прокопе или приближнице — Laufgräber. Други бастион изграђен је близу пијаце за продају коња, односно, код Ат-пазара, око кула у југоисточном делу. Тек пошто су довршена ова два бастиона, велики везир се 15. новембра вратио у Једрене.

Планови те бастионе трасе (сл. 3) познати су нам по једној копији инжењера Маранда Висконтија. Ту копију је он начинио према једном цртежу (скици) Андреа Корнара, кој

ји је прецртао бегунац-секретар Тек(е)лије (Теклиј?).⁶⁸ Радове на тврђави изводио је Корнаро, кога су Аустријанци, како смо видели, оптуживали да је крив за експлозију трију барутних магазина 8. октобра 1690. године. Корнаро је пребегао од Аустријанаца Турцима. Са својом породицом живео је у једној кући у Горњем граду, између Пашиног конака и Диздареве куле (сл. 3). Турци су му давали годишње 14. до 15.000 ливара плате за извођење фортификационих радова према градитељским начелима

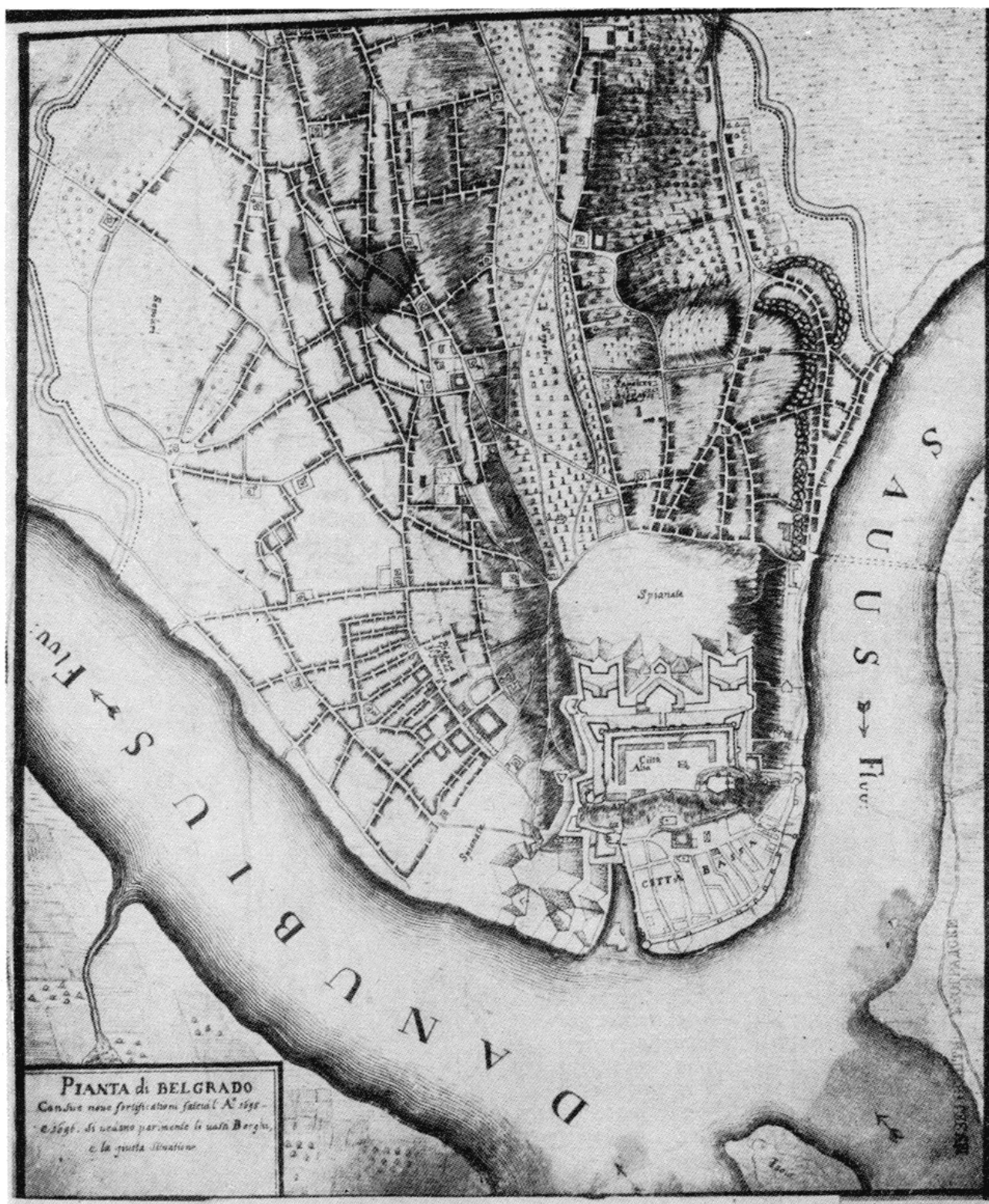
Пројекат Корнаровог плана који је према једној копији израдио инжењер Морандо Висконти. А. Завршени хорнверк, В. краљевски ревелин повећан у бастион: С. Испланиран, али у том тренутку још неизграђени хорнверк. D. Два мања завршена бастиона. Е. Ров (шанац) проширен за три клафтера. F. Завршени бонети. G. Предложена контраескарпа, или покривени пут, са три бастиона, у Доњој вароши. H. Лабораторија. I. Пашина кућа или конак. K. Корнарова кућа. (Kriegsarchiv у Бечу: Genie-und Planarchiv Ausl. I. № 9. — Музеј града Београда, I₁ 2190). Сл. 3.

Projet du plan de Cornaro qui a été fait d'après une copie par l'ingénieur Morando Visconti. A) Hornwerk terminé, B) Le tour royale augmenté en bastion: C) Hornwerk planifié même en ce moment encore pas construit. D) Deux petits bastions terminés. E) La tranchée élargie. F) Bonnets terminés. G) Contrescarpe proposée ou chaussée couverte avec trois bastions dans la Ville basse. H) Laboratoire. I) Maison de pacha. K) Maison de Cornaro. (Kriegsarchiv à Vienne: Genie und Planarchiv Ausl. I. № 9. Musée de la ville de Belgrade I₁ 2190). Fig. 3.

План Београда са новим утврђењима која је направио Корнаро 1695 — 1696. г. (Бакрорез у Музеју града Београда, I, 312). Сл 4.

Plan de Belgrade avec de nouvelles fortifications construites par Cornaro 1695—1696 (Gravure au Musée de la ville de Belgrade I, 312). Fig. 4.

италијанске школе. Његови релативно мали бастиони повезани дугом куртином чинили су се с правом неким савременицима као да су направљени у облику рогова (Hornwerk). Корнарове радове критиковао је Де Фериол (Monsieur de Ferriol). Овога Де Фериола послао је француски краљ Луј XIV 1696. године на султанов двор са нарочитим задатком. Он је пратио великог везира у Београд.⁶⁹ Том приликом је видео све што је Корнаро урадио на београдској тврђави до 1696. године (сл. 4). По Де Фериолу, зидарски радови били су изведени беспрекорно. Средишњи део тврђаве био је оправљен и заштићен новим зидом. Шанчеви нису дирани, а дубоки су били до 13,5 метара. Бедеми су били сувише високи. Корнарови бастиони у облику рога сувише су били мали, а његов шанец ни дубок, ни широк. Због тога би Београд у случају неког новог на-

пада могла спасти само велика посада коју би подржавала војска на бојном пољу. Међутим, турска војна посада под командом пограничног сераскера, команданта Београда Ибрахим-паше бројала је тада не више од 2.000 људи.⁷⁰

У војном погледу, осим оправке београдске тврђаве, све је било у знаку снабдевања за нове војне походе према Ердељу и Угарској. Као и ранијих година, турско војно складиште у Београду снабдевано је храном и стоком и у току 1694. и 1695. године из кадилука Македоније и Грчке, а вероватно и из других. Према непотпуним подацима, крајем марта 1694. и током марта и маја 1695. године наређено је да се прикупи 4.500 кила јечма, 6.500 кила брашна и 855 грла стоке, као што се види из следећег прегледа:⁷¹

ПРЕГЛЕД

количина разрезаних животних намирница и стоке у неким кадилуцима Македоније и Грчке 1692—1695. за складиште у Београду

Датум	Из кога кадилука?	Јечам	Брашно	Волови
18. јун 1692	Џума Пазар	1428 кила	2876 кила	144 грла
	Лерин	10103	420	201
	Корча	678	1256	58
	Битољ	2409*)	4922	249
	Острово	1664	3328	66 ¹ / ₂
	Серфице	520	1040	52
	Хрупишта	530	1064	50
	Населич	1100 ¹ / ₂	2242	112
26. април 1692	Битољ	249 ¹ / ₂	4292	—
	Свега у 1692. год.:	186812	21440	932 ¹ / ₂
1693	Битољ	—	—	76
30. март 1694	Битољ	—	—	100
8. март 1695	Егри Бушак	—	—	10
	Џума Пазар	—	—	80
	Костур	—	—	150
	Населич	—	—	20
	Сари Гол	—	—	10
	Серфице	—	—	50
	Острово	—	—	30
	Корча	—	—	80
	Лерин	—	—	80
	Битољ	—	—	80
	Хрупишта	—	—	40
	Кичево	—	—	15
	Прилеп	—	—	30
	Морихово	—	—	15
	Тиквеш	—	—	25
	Серешик (Сиринић?)	—	—	10
	Илије	—	—	10
	Петрич	—	—	?
	Дојран	—	—	40
25. март 1695	Лерин	500	2500	—
	Битољ	2000	2000	—
	Корча	2000	2000	—
5. мај 1695	Битољ	—	—	80
	Свега у 1695. год.:	4500	6500	855

* Ова цифра не слаже се са оном у сицилу бр. 27-лист 45/VI у коме пише: 2496 кила јечма, 4992 кила брашна и 2491¹/₂ вола
 ** Овај збир из појединачних цифара не слаже се са збирном цифром од 795 волова наведеном у сицилу бр. 28-лист. 28/III.

У неким ферманима се наводи да се намирнице спремају ради војног похода који се припрема за 1695. годину. Тако, у ферману од 29. јануара 1694. године каже се директно да је за поход који ће се одржати 1695. године потребно обезбедити месо за арнаутску и босанску пешадију и за татарску и пограничну коњицу у Београду. Због тога се наређује откуп волова с тим да се новац исплати продавцима од ванредних војних данака авариза и бедел-и нузула.⁷² Из турског војног логора у Београду наређено је 8. јула 1694. године кадијама Битоља, Бихлишта, Велеса, Прилепа, Тегова, Кичева, Дупнице, као и Хасанаги у Румелији да се сакупи 48 акчи од сваке овце. Пошто се у тих седам кадилука Македоније налазило тада 12.330 оваца, то значи да се у Београду рачунало само из тих кадилука са свотом од 591.840 акчи.⁷³ Султановим ферманом из Филиба (Филипопоља) од 29. октобра 1694. године обавештене су власти у Битољу да се царска војска бори против нападача неверника у Београду, Босни, Мореји итд. те се с тим у вези наређује скупљање бедел-и сурсата у износу од 2.000 гроша.⁷⁴ Ферманом од 25. марта 1695. године извештене су кадије и друге власти у Лерину, Битољу и Корчи да ће у 1696. години бити извршен војни поход и да ће се ради тога у Београду искупити многи војници, којима ће бити потребна храна. Зато наређује да се храна откупи и пренесе у Београд.⁷⁵

Ове намирнице за ратне потребе из обавезног откупа (бедел-и сурсат) плаћане су новцем од убраних ванредних намета, из прихода од главарине (џизја, харач). Џизја није редовно убирана због ратних прилика. Средином јуна 1695. године, на пример, наређено је ферманом битољском кадији да прикупи заосталу џизју за 1689. годину и да одмах пошаље 5.000 гроша у Београд преко касап-баше Мехмеда.⁷⁶ Намирнице су слате у Београд колима, а товарене су и на коње и тако превожене. Кирија за пренос до Београда исплаћивана је новцем убраним од данка.⁷⁷ Иначе, цена за једно кило пшенице коју је требало послати „на обалу Дунава“ одређена је у марту 1695. године на 100 акчи.⁷⁸

Занимљиво је напоменути да је обавезно откупљивање жита и његово слање у Београд изазвало отпор сеоског становништва у битољском вилајету. Муслимани заједно са Македонцима из села Поздеш, Опсирина, Бучово, Кочиште и Чер спречавали су откуп и пренос жита у Београд. Султан је сазнао о томе, па је ферманом из Софије од 21. јуна 1695. године наредио да се откуп

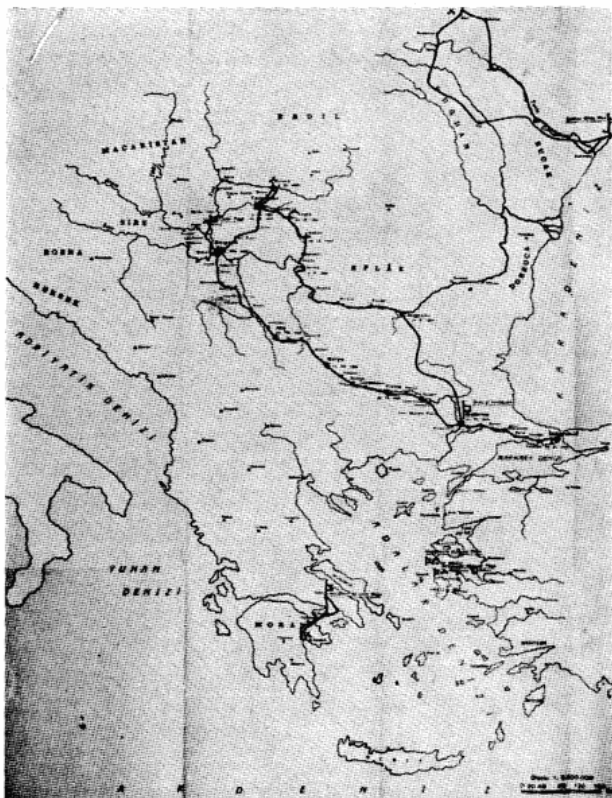
Султан Мустафа II (1695—1703) по књизи *Финдиклили*, Nusret nâme, I, 2). Сл. 5.

Le sultan Mustapha II (1695—1703) d'après le livre *Findiklili* Nusret nâme, I, 2). Fig. 5.

мора извршити, а да се наведени кривци приведу царској војсци.⁷⁹

До планираног похода који се спомиње у напред наведеним ферманима дошло је тек за време владе новог султана Мустафе II (1695—1703), који је дошао на престо после смрти свога стрица Ахмеда II (1691—1695) 6. фебруара 1695. године (сл. 5). Нови ратоборни султан кренуо је са војском из Једрена преко Софије, Ниша и Алексинца и Јагодине за Београд, где је стигао 9. августа. Ту се задржао до 27. августа и одржао ратни савет, на коме је одлучено да се нападну тврђаве Карансебеш, Лугош и Липово. Пошто је нови мост за прелаз турских трупа код Вишњице био довршен, султан је с војском 28. августа прешао у Панчево (сл. 6). Џафер-паши, команданту Београда, оставио је као појачање Торсун Мохамед-пашу са његовим трупама, затим, 3.000 Арбанаса и 500 Бошњака и дунавску флоту од укупно 180 лађа. Имра Текелија послао је у Цариград.⁸⁰

Из Панчева султан се упутио преко Алибунара, Темишвара и Чанада на Липово.

Итинерар турске војске у току јуна-новембра 1695 (По књизи *Финдиклили*, Nusret nâme, I, I, мапа на крају). Сл. 6.

L'itinéraire de l'armée turque au cours de juin-novembre 1695 (livre *Findiklili*. Nusret nâme, I, I, carte à la fin). Fig. 6.

Освојио га је 9. септембра, 22. септембра освојио је Југош, а 25. септембра Карансеш, па се преко Оршаве 2. новембра вратио у Једрене.⁸¹ Београдски командант Џафер-паша освојио је 21. септембра тврђаву Тител, али ју је Штаремберг убрзо повратио.⁸²

У току 1696. године у Београду се опет слегла силна турска војска. Султан се већ 2. августа налазио у Београду, где је лично извршио смотру својих царских трупа на београдском друму, у дужини од једне и по миље. Врло добро обавештени Француз Де Фериол присуствовао је овој смотри и опширно је описао. Он наводи да је у првој линији било око 45.000 пешака, од којих 15 до 16.000 јаничара; иза њих се налазио други ред са 3 до 4.000 коњаника. У дефилеу је најпре прошло 7 до 8.000 спахија, а потом остале трупе... После извршене смотре царске војске, и поједине паше су извршиле смотру трупа које су довеле са собом. Де Фериол и други чланови француског посланства закључили су да је у ратни поход 1696. године покренуто око

200.000 људи, али да је турска војска недисциплинована и слаба.⁸³

Пошто је на Дунаву био постављен мост, султан је 6. августа прешао у Панчево и ту се задржао до 13. августа, а затим наставио према Темишвару. Док се султан Мустафа II налазио на путу према Темишвару, београдски командант Џафер-паша напао је 17. августа Тител уз помоћ артиљерије, да се тако освети Штарембергу за прошлогодишњи пораз. Приликом тога сукоба Аустријанци су изгубили четири ратна брода, на којима је било 30 до 50 топова. Но, и Турци су од 8.000 људи изгубили 1.500 у борбама са два Штарембергова коњичка пука, а и турске лађе при повратку у Београд претрпеле су губитке.⁸⁴

На вест да се приближава турска војска, аустријска војска под заповедништвом изборног саксонског кнеза Фридриха Августа напустила је опсаду Темишвара. У сукобу са Турцима код Хетина, на Бегеју, 26. августа 1696. године Аустријанци су претрпели пораз. У тој бици истакао се српски подвојвода Јован Монастирлија. Он је заробио турског пашу Шаркана и двадесетак Турака.⁸⁵ После задобијене победе султан Мустафа II вратио се у Београд преко Хетина, Сакула и Јабуре. У Београду је боравио од 13. септембра до 1. октобра. Тада се вратио у Једрене (сл. 7).⁸⁶

Султан Мустафа II пошао је јуна 1697. године из Једрена да по трећи пут опроба срећу против аустријске војске у Ердељу и Угарској (сл. 8). Тако је Београд од 10. до 19. августа посматрао силну турску војску. Султан је 20. августа и по трећи пут прешао из Београда у Банат код Панчева, а затим 29. истог месеца у Бачку код Титела, који је освојио 31. августа. Одатле је кренуо са војском за Сегедин преко Вилова и Ковиља, и 8. септембра стигао у Песир, а 9. септембра у Сенту. У Сенти се одлучио да ипак не иде на Сегедин, него да код Сенте поново пређе у Банат.⁸⁷

Новонаименовани врховни командант аустријске војске, тридесетчетворогодишњи принц Евгеније Савојски налазио се са војском код Србобрана када га је сенћански граничарски капетан Јован Поповић-Текелија известио да су Турци стигли под Сенту. Већ сутрадан, 11. септембра, касно поподне принц Евгеније Савојски нанео је страховити пораз турској војсци. У бици је изгинуло 25.000 турских војника, затим, велики везир Мехмед Елмас-паша и много других турских паша.⁸⁸

Поражени султан Мустафа II једва се спасао, па је са остатком своје војске преко Темишвара, Алибунара и Панчева стигао 20. септембра у Београд. Одатле је после

Итинерар турске војске у току маја—октобра 1696. г. (По књизи *Финдиклили*, Nusret nâme, I, II, мапа на крају књиге). Сл. 7.

Itinéraire de l'armée turque au cours de mai—octobre 1696 (d'après le livre *Findiklîli*. Nusret nâme, I, II, carte à la fin du livre). Fig. 7.

неколико дана преко Ниша, Софије кренуо за Једрене стигавши тамо 28. септембра.⁸⁹

Сенђанском победом над Турцима дугогодишњи рат између Аустрије и Турске одлучен је најзад у корист Аустрије. Миром у Сремским Карловцима Аустрији је припала цела Угарска осим Баната, Ердељ, Славонија, један део Срема и Лика са Крбавом.

После карловачког мира, значај Београда као пограничне турске тврђаве у војно-административном погледу расте због губитка будимског пашалука. Због тога се, наравно, београдском гарнизону поклања већа пажња. Хасан-паша је својом бујурулдијом, писаном у Београду 19. јануара 1707. године, известио битолског кадију да је задатак доносиоца наређења да прими 25.000 гроша које је кадија скупио у своме кадилуку од цизје за ту годину и да тај новац преда благајни војске у Београду ради њезиног снабдевања.⁹⁰

У новом рату Аустрије и Млетачке републике против Турске ради одбране тековина карловачког мира, принц Евгеније Савојски потукао је Турке код Петроварадина почетком августа 1716. године, ос-

војио од њих Темишвар и запретио Београду. Због тога је султан Ахмед III (1703—1730), дошао у Београд. Из једног његовог фермана издатог у Београду 27. августа 1716. године излази да се на одржаној војној смотри у Београду није јавио довољан број војника. Те године, наводи се у ферману, скупљено је 3.000 левенти за војни поход и било је додељено 55.230 гроша за бакшиш и по 10 гроша за два месеца захиребеха(!). Међутим, од 3.000 војника дошло их је на смотру у Београд свега 900, док осталих 2.100 нису дошли иако су примили бакшише и новац за храну за два месеца. Из тих разлога султан је наредио да се од њих одузме 12.455 гроша издатих за улufe (плаћеничка војска) и још 13.800 гроша који представљају половину бакшиша. Обе наведене своте у износу од 26.255 гроша треба наплатити од њихових буљукбаша и предати царској благајни. Другим једним ферманом, такође издатом у Београду од 18. октобра 1716. године, султан је наредио да се купује и шаље у

Итинерар турске војске у току августа—септембра 1697. године (По књизи *Финдиклили*, Nusret nâme, I, III, на крају књиге). Сл. 8.

L'itinéraire de l'armée turque au cours des mois août—septembre 1697 (d'après le livre *Findiklîli*. Nusret nâme, I, III, à la fin livre). Fig. 8.

бродоградилиште у Цариград коноп који је веома потребан за лађе.⁹¹

Напори Турске да добије овај рат били су узалудни. Принц Евгеније Савојски опколио је и освојио Београд, који су му Турци предали 18. августа 1717. године. Отада, односно од пожаревачког мира 1718, па све до београдског мира 18. септембра 1739. године Београд и северна Србија налазиће се под влашћу Аустрије.

*
* * *

Из свега изложеног може се закључити да је Београд заузимао веома значајно и важно место у војном одбрамбеном систему Турске и Аустрије у периоду дуготрајног „бечког“ рата вођеног од 1683 до 1699. године новог рата од 1716. до 1718. године и после тога. Постепено опадање Турске, које је почело средином XVI века, испољило се у пуној мери за трајања „бечког“ рата и после њега. У томе рату учествовао је и велики број Срба, са надом да ће постићи национално ослобођење од Турака, а тиме и од њихове економско-финансијске експлоатације. Пошто су се те наде изјавиле, Срби су морали бежати напред Турака у Аустрију. Но пре него што ће прећи у Аустрију, они су одржали у Београду је-

дан изванредно важан народно-црквени сабор у јуну 1690. године, на коме су затражили и убрзо добили од аустријског цара Леополда I неке политичке, привредно-финансијске и верске повластице. На њима ће се од краја XVII века па све до 1912. године заснивати сав политички и културно-просветни живот српског народа под аустријском и после под аустроугарском влашћу. У томе је историјски значај београдског сабора односно његових тековина.

У војно-стратегијском погледу значај Београда је у том периоду остао непромењен. Он ће бити важно концентрационо средиште и турске и аустријске војске. Из њега ће Турци полазити да освајају Европу, а Аустријанци да их протерају из Европе. Зато ће га и једни и други обнављати и изграђивати његову тврђаву, која је требало да се претвори у неосвојиви фортификациони објект, изграђиван по тадашњим савременим начинима градње. Београд је, истина, од карловачког мира 1699. године остао и надаље под турском влашћу, али је тај мир ипак показао свету, да се Турска налази у незадрживом политичком и територијалном опадању, односно да су ојачале европске државе почеле решавати источно питање у своју корист. Нови рат од 1716—1718. године показаће да које је мере то питање било решено за извесно време и какав је нови положај заузео Београд у тим измењеним условима.

НАПОМЕНЕ

¹ Dr J. von Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenutzten Handschriften und Archiven*, III, Pest 1835, 511—514, 528—530, 534—562. — J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, I—VII*, Gotha 1840—1863, IV, 871—904, 905—941. — Dr N. Jorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt I—V*, Gotha 1908—1913, IV, 94—103, 111—118. — Др Ј. Радонић, *Гроф Борђе Бранковић и његово време*, Београд 1911, 60—70, 92—102.

² Jorga, *Geschichte IV*, 140—141, 148—154, 177—182. — Hammer, *Geschichte III*, 665—717. — Zinkeisen, *Geschichte V*, 63—87. — Др Ј. Томић, *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1693)*, Београд 1902, 33.

³ Др Рад. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI—XVII века*, Београд 1961, 229—230: да је султан кренуо из Једрена 25. априла 1683. — P. Ricaut — G. Sagredo, *Der Neueröffneten Ottomanischen Pforten. Vortsetzung Oder Continuitter Historischer Bericht Betreffend der Türkischen Monarchie*, Augspurg 1701, 253, 464.

⁴ Државни архив СР Македоније: *Манастир Кадисинин Сиђиллери*, број сицила 25, лист 31—I и 36—II (У даљем тексту: ДАМ).

⁵ Самарџић, *Београд и Србија*, 229. — *Београд у XIX веку*. Из дела страних писаца (Издање Библиотеке града Београда). Београд 1967, 213. — Hammer, *Geschichte*, VI, 519. — (К. С. Протић) *Одломци из историје Београда (1688—1717)*. Годишњица НЧ, VI. Београд 1884, 183, 185—186. — K. A. Schimmer, *Wien's Belagerungen durch die Türken und ihre Einfälle in Ungarn und Oesterreich*. Wien 1854, 321.

⁶ Chr. Boethio, *Des Glantz-Erhoheten und Triumphleuchtender Kriegs-Helms romisch-kaiserl. Majätet und Dero hohen Bunds-Verwandten wider den Mahometischen Tulbant und französische Lilie*. Nürnberg 1692, I, 105. Навод по Т. Brliću, *Die freiwillige Theilnahme der Serben und Kroaten an den vier letzten österreichisch-türkischen Kriegen*, Wien 1854. 4. — G. Uhlich, *Geschichte der zweiten türkischen Belagerung Wiens*, Wien 1783, 94. — Упореди: Dr R. L. Veselinović, *Vojvodina, Srbija i Makedonija pod turskom vlašću u drugoj polovini XVII veka*, Novi Sad 1960, 95, 169. — Ст. М.

Димитријевић, Грађа за српску историју из руских архива и библиотека, Споменик LIII, Сарајево 1922, 239.

⁷ И. Руварац, О нећким патријарсима од Макарија до Арсенија (1557—1690), Задар 1888, 91. — Исти, Прилозици и грађа за повест о српским манастирима, Старинар V, Београд 1888, 41—50. — П. Срећковић, Второе запустјение Атанасија Дякона Сербина (1691—1699), Споменик САН V, Београд 1890, 31.

⁸ ДАМ: сицил бр. 26 — лист 35/I, 48/I, 74/II.

⁹ Jorga, *Geschichte*, IV, 222—226. — Др А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, Нови Сад 1929, 269.

¹⁰ Р. Шмит, *Петроварадинска тврђава у време од 1687. до 1692.* Гласник Историјског друштва у Новом Саду VI, 1933, 180. — Ивић, *Историја*, 269, 485.

¹¹ Hammer, *Geschichte* VI, 490—525. — И. Руварац, *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, патријарху...* Београд 1896, 61—63. — Др М. Костић, *Хајдук Јеген-пашина похара патријаршијског блага из Грачанице 1688*, Јужни преглед за 1934, Скопље 1934, 17—21.

¹² А. Arneth, *Das Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Guido von Starhemberg (1657—1737)*, Wien 1853, 93. — Zinkeisen, *Geschichte* V, 1857, 146. — Протић *Одломци*, Год. Н. Ч., V, 166—167. — Ph. Röder, *Des Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wieder die Türken*, Zweiter Band, Carlsruhe 1842, 52—53, 56—57: Војска је била распоређена овако: *нешадија* — Ernst Starhemberg 10, Leslie 5, Kaiserstein, Sereni 5, Croy 5, Souches 5, Scherfenberg 8, Metternich 6, Wallis 5, Lothringen 5, Fürstenberg 5, Guido Stahremberg 5, Strasser 10, Auersperg 10, Sachsen 10; 15.800 коња распоређено је у 77½ ескадрона: Die Kürassierregimenter Sachsen-Lauenburg, Caprara, Dünewald, Palffy, Caraffa, Taff, Montecuccoli, Heisler, Neuburg, Commercy, St. Croix; die Dragonerregimenter Savoyen, Serau, Risel, halb Styrum und das Croatenregiment Lodron.

¹³ Röder, *Feldzüge II*, 57. Упореди: *Ратна прошлост Београда*, Београд 1954, 80.

¹⁴ Röder, *Feldzüge II*, 58. — Hammer, *Geschichte*, VI, 517. — Arneth, *Das Leben*, 95. — С. Contarini, *Istoria della guerra di Leopoldo Primo imperadore e de'principi collegati contro il Turco dell'anno 1683 fino alla pace...* Parte seconda. Venezia MDCCX, 317: Санџак у Охриду домамио је 1689. г. Јеген Осман-пашу и одсекао му главу па је послао у Једрене заједно са главама осталих његових присталица. — Томић, *Десет година*, 81—83.

¹⁵ Hammer, *Geschichte* VI, 517. — Röder, *Feldzüge II*, 60.

¹⁶ Ивић, *Историја*, 271.

¹⁷ Др Х. Шабановић, *Путопис Евлије Челебије. Одломци о југословенским земљама*, I. Сарајево 1954, 97—98. — Dr R. L. Veselinović, *Beograd na starim gravirama*, Београд 1966, 11—12.

¹⁸ Röder, *Feldzüge II*, 60. — Arneth, *Das Leben*, 94.

¹⁹ Протић, *Одломци*, Год. НЧ, V, 175—175.

²⁰ Hammer, *Geschichte* VI, 517.

²¹ Röder, *Feldzüge II*, 61.

²² Hammer, *Geschichte* VI, 517.

²³ Röder, *Feldzüge II*, 63—64. — Arneth, *Das Leben*, 97.

²⁴ Ricaut-Sagredo, *Der Neueröffneten*, 464.

²⁵ F. Wagner, *Historia Leopoldi Magni caesaris augusti. Pars II. Viennae MDCCXXXI*, 45—52. — Dr Weiss, *Tudositás Belgrád elfoglalásáról 1688*. Történelmi Tár 1895, 36. Röder, *Feldzüge II*, 71. — Arneth, *Das Leben*, 100, наводи да је изгнуло 700 ђесареваца. — Dr O. Redlich, *Geschichte Österreich*, Gotha, 1921, 405, 566.

²⁶ Röder, *Feldzüge II*, 71—72, 74. — Arneth, *Das Leben*, 100. — Ивић, *Историја*, 276. — Протић, *Одломци*, Год. НЧ., V, 145.

²⁷ Руварац, *Прилозици и грађа*, 48. — Срећковић, *Второе запустјение*, 31.

²⁸ Hammer, *Geschichte* VI, 519. — Протић, *Одломци*, Год. НЧ, VI, 185.

²⁹ Veselinović, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 173. У напомени 88 омашком је наведено да су штампане две књижице.

³⁰ Ивић, *Историја*, 275.

³¹ Руварац, *Прилозици и грађа*, 48. — Veselinović, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 104. — Ивић, *Историја*, 486. — Contarini, *Istoria* II, 87, 144.

³² Костић, *Хајдук Јеген-пашина похара*, 20.

³³ И. Руварац, *О нећким патријарсима*, 87. Упореди: Томић, *Десет година*, 122.

³⁴ Др Ј. Радонић, *Од прве опсаде Беча до Велике сеобе*, Зборник Војводина, I. Нови Сад 1939, 492. — Ивић, *Историја*, 276. — Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић, „деспот“ Илирика*, Београд 1929, 141. По Röderu, II, 96: *Markgraf Ludwig begab sich den 11. Juni nach Belgrad, dem Sammelplatze der kaiserlichen Armee.*

³⁵ Contarini, *Istoria*, II, 144. — Veselinović, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 106 и даље.

³⁶ Др Р. Л. Веселиновић, *О неким питањима народних покрета с краја XVII века*. Историјски гласник, 1959. 1—2 (и сепарат), 123—147. — Исти, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 106—122. — Исти, *О резултатима полемике, о методу документације и о етичким постулатима једне одбране ради одбране*. Историјски гласник 3—4, 1960, 113—129. — Contarini, *Istoria*, II, 213—215. — R. Gerba, *Die Kaiserlichen in Albanien 1689*. Mittheilungen des k. k. Kriegs-Archivs, NF II, Wien, 1888, 155—156.

³⁷ Röder, *Feldzüge II*, 168. — Дим. Руварац, *Летопис старца игумана хоповског Ђурила*. Српски Сион за 1906, 14, 401—403. Упореди: И. Руварац, *О каталозима нећких патријараха*, Гласник Срп. ученог друштва 23, Београд 1868, 249—250. — Др Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, IV 1, Београд, 1941, 658.

³⁸ Опширније код Veselinovića, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 112—114.

³⁹ Gerba, *Die Kaiserlichen*, 129, 165. — Dr O. Redlich, *Österreichs Grossmachtbildung in der Zeit Kaiser Leopold L*, Gotha, 1921, 560 (То је иста књига као у напомени 25 овог рада). — Протић, *Одломци*, Год. НЧ V, 175. — О Знорићу: Contarini, *Istoria* II, 231, 272, 470. —

Р. Л. Веселиновић, *Арсеније III Црнојевић у историји и књижевности*, Београд 1949, 25. — Исти, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 125.

⁴⁰ Срећковић, *Второе запустjenje*, 21—36. — Руварац, *Прилози и грађа*, 48—50. — О глади и кући више код Веселиновића, *Vojvodina, Srbija i Makedonija*, 33—34.

⁴¹ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv у Бечу: Puyrico — *Serbica*, Fasz. I, Conv. B. — Др М. Костић, *О постанку и значењу тзв. „инвита-торије“ Леополда I балканским народима од 6. априла 1690*. Историјски часопис Историјског института САН, II. Београд 1951, 144—156.

У вези с постанком инвитаторије о неким другим питањима из историје народних покрета крајем XVII века види пишчеве радове наведене у напомени 36 овог рада. — О томе ко су „Албанци“ и „Клименти“ у аустријским изворима друге пол. XVII века види: Dr R. L. Veselinović, *Die »Albaner« und »Klementen« in den österreichischen Quellen zu Ende des XVII. Jahrhunderts*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 13, Wien 1960, 195—230.

⁴² Др К. Суботић, *Уговори између цара Леополда I и српског народа*, Летопис Матице српске, књ. 184, Нови Сад 1895, 6—7, 3—17. — Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић*, 417—426, 434—439. — Др Д. Ј. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690*. Београд 1954, 29—31. — Р. Л. Веселиновић, *Око проучавања Велике сеобе Срба 1690*. (Критика Поповићеве књиге). Зборник Матице српске за друштвене науке 10, Нови Сад 1955, 140—151. — Ј. Томић, *Десет година*, 181—185; на страни 218, у садржају, свакако услед неисправљене штампарске грешке, испало је да је сабор одржан 11. јуна, а не 18. како пише у оригиналу: йи июнѝа. Упореди: Др Р. Л. Веселиновић, *Историја српске православне цркве са народном историјом*; I, Београд 1966, 77—78; II, 1966, 23—24. — Исти, *Арсеније III*, 26—27.

⁴³ Веселиновић, *Историја српске цркве*, II, 145.

⁴⁴ О условима и предаји Ниша види: *Theatri Europaei continuati*, XIII, п. 1023—1024. — Gerba, *Die Kaiserlichen*, 174—177. — E. Lovarini, *Autobiografija di Luigi Ferdinando Marsili*, Bologna 1930, 122—123.

⁴⁵ Kriegsarchiv у Бечу: Feldakten ^{11/2}, ^{10/23} Brlić, *Die freiwillige Theilnahme*, 80—81. — J. Fiedler, *Beiträge zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien und Syrmien*, Wien 1867, Beilage V, 18—19. — О П. Љубибратићу: Ивић, *Историја*, 322—323.

⁴⁶ А. Ђукић, *Три писма патријарха Арсенија III Црнојевића*, Летопис Матице српске, књ. 219, 32—38.

⁴⁷ Röder, *Feldzüge II*, Beilage, S. 26. — Arneth, *Das Leben*, 106.

⁴⁸ Kriegsarchiv у Бечу: Feldakten 1689. ^{11/2}.

⁴⁹ Исти Архив: Feldakten, 1689, ^{9/5} ad 5.

⁵⁰ Arneth, *Das Leben*, 101, 105. — Röder, *Feldzüge II*, Urkunden, S. 22.

⁵¹ Kriegsarchiv у Бечу: Feldakten, у индексу № 20 записано је његово име: Aspremont Ferdinand Gobertus, Graf, FML (1690). Иначе, у другим изворима и литератури наводи се под презименом *Aspremont*.

⁵² Arneth, *Das Leben*, 127. — Протић, *Одломци*, Год. НЧ VI, 175.

⁵³ Römer, *Feldzüge II*, 136: ... dass alle drei Pulvermagasine im Schlosse nebst dem Laboratorium in der Wasserstadt nach einander in die Luft geflogen waren. — Hammer, *Geschichte VI*, 557.

⁵⁴ Wagner, *Historia Leopoldi Magni II*, 145—148. — Röder, *Feldzüge II*, 137. — О Аспремонском бекству: *Theatri Europaei continuati*. Franckfurt a/M, MDCXCVIII, XIII, 1026, 1028. — Arneth, *Das Leben*, 128. — Протић, *Одломци*, Год. НЧ. VI, 177. — Hammer, *Geschichte VI*, 557.

⁵⁵ Самарџић, *Београд и Србија*, 105—106, 243.

⁵⁶ Arneth, *Das Leben*, 128, а по њему и Р. Garzoni, *Istoria della republica i Venezia in tempo della Sacra lega VIII*. — Др И. Божић, *Француски дневник о походу Мустафе II 1696* (Отисак из Грађе Историјског института САН, књ. 8, Београд 1965, 185. — Des Grafen Veterani, kaiserlichen Feldmarschalls, *Feldzüge in Ungarn und den angrenzenden Provinzen von Jahre 1683 bis 1694*. Dresden, 1788. Anmerkung 25 zu S. 103. — По њему наводи и Röder, *Feldzüge II*, 138.

⁵⁷ Hammer, *Geschichte VI*, 557.

⁵⁸ ДАМ: сицил бр. 27, листови: 37/IV, 38/I—III, 44/I: 20. августа 1691. године, дакле сутрадан после битке код Сланкамена, саопштено је румелијском беглербегу да је неком Сулејман-аги додељен зеамет од 22.000 акчи прихода у селу Гурмази, битољског кадилука, а Мехмеду Вуфки зеамет од 25.859 акчи годишњег прихода у селу Разри и Лопаници, у леринском кадилуку. Неком Реџепу додељен је тимар од 16.252 акче годишњег прихода у Хаџи Хасан Серфице (Грчка). Ферманом од 9. септембра исте године неки Ибрахим је добио тимар од 12.679 акчи прихода у селу Света Петка, битољског кадилука. Истога дана неки Али добио је бератом тимар од 6.000 акчи у селу Барешане, битољског кадилука.

⁵⁹ ДАМ: Сицил бр. 27, лист 45/IV; сицил бр. 29, лист 33/III.

⁶⁰ Ивић, *Историја*, 270, 298 и 494. — Contarini, *Istoria*, 84. Упореди: Томић, *Десет година*, 58.

⁶¹ Hammer, *Geschichte VI*, 591. — Ивић, *Историја*, 308, 499—500. Др Р. Л. Веселиновић, *Тома Распасановић (Raspasani) и његов рад за аустро-турског рата крајем XVII века*. Зборник Матице српске за друштвене науке 12, Нови Сад 1956, 51.

⁶² ДАМ: сицил бр. 27, лист 35/I — Кила је стара мера. Износила је 18—22 оке. Једна ока има 1,283 kg. (Шкаљић, *Турцизми у српско-хрватском језику*, Сарајево 1966, 500)

⁶³ Исти архив: сицил бр. 27, листови 35/I, 56/IV; сицил бр. 28, листови 23/II, 28/I, III, 54/I.

⁶⁴ Исти архив: сицил бр. 37, лист 57/III.

⁶⁵ Самарџић, *Београд и Србија*, 247.

⁶⁶ Протић, *Одломци*, Год. НЧ. VI, 186.

⁶⁷ Исто, 183—187. — Zinkeisen, *Geschichte V*, 1857, 152. — Hammer, *Geschichte VI*, 1830, 579—580. — Самарџић, *Београд и Србија*, 246—248.

⁶⁸ Музеј града Београда: Историјско одељење, I, 2190.

⁶⁹ Божић, *Француски дневник*, 177—214. — Hammer, *Geschichte VI*, 587.

⁷⁰ Божић, *Француски дневник*, 185—186.

⁷¹ Део извора за преглед количина разрезаних животних намирница наведени су у напоменама 62 и 63 овог рада.

⁷² ДАМ: сицил бр. 28, листови 28/III, 47/III.

⁷³ Исти архив: сицил бр. 28, лист 62/II: Оваца је било у битолском кадилуку 3.671, у блинишком 402, у велешком 1.965, у прилепском 2.842, у тетовском 1.083, у кичевском 1.604 и у дупничком кадилуку 1.763.

⁷⁴ Исти архив: сицил бр. 28, лист 31/I.

⁷⁵ Исто, лист 28/I.

⁷⁶ Исти архив: сицил бр. 29, лист 26/I.

⁷⁷ Исти архив: сицил 28, лист 35/III.

⁷⁸ Исто, листови 35/III, 23/II: 5. маја 1695. године откупљени волови предати су мубаширу Тодору Димо из Воскопоја за исхрану арнаутских лонд-ага упућених са царском армијом у Београд.

⁷⁹ Исти архив: сицил бр. 29, лист 32/II: Кривци су Ибрахим Осман чауш-аганин, Капуши Заде Ахмед, Бурунеуз-огли Осман, кетхуда Јусуф и Јован из села Поздеш, Огњан из села Опсирина, Стефко из села Средно Букри, Мишо Шербетџи из села Кочишта, Ташко-оглу из села Бучово, Стево из села Бистрица и Ермини из села Чер.

⁸⁰ Silâhdar Findiklîli Mehmed Ağa, *Nusret nâme. Sadeleştiren Ismet Parmaksizoglu*, Cilt I, Fasikül I. Istanbul 1962., 138—139. Захваљујем се и овде др Олги Зиројевић која ми је дала на послугу и коришћење ову књигу. Hammer, *Geschichte VI*, 609. — Lovarini, *Autobiografia di L. F. Marsili*, 182—183.

⁸¹ Findiklîli, *Nusret nâme*, I, I, 139. — По Ивићу, *Историја*, 327, то се догодило 21. септембра.

⁸² Kriegsarchiv у Бечу: Feldakten 13/4,16. — Hammer, *Geschichte VI*, 611. — Ивић, *Историја*, 326—327.

⁸³ Findiklîli, *Nusret nâme*, C I, Fas. II, Istanbul 1963, 255—256. — Hammer, *Geschichte VI*, 622—623. — Божић, *Француски дневник*, 195.

⁸⁴ Божић, *Француски дневник*, 195—196.

⁸⁵ Zinkeisen, *Geschichte V*, 152. — Findiklîli, *Nusret-nâme I*, II, 256.

⁸⁶ Findiklîli, *Nusret nâme*, I, II 256. — Hammer, *Geschichte VI*, 198—202.

⁸⁷ Findiklîli, *Nusret nâme*, C. I, Fas. III, Istanbul 1964, 379—380. — Ивић, *Историја*, 335.

⁸⁸ Findiklîli, *Nusret nâme*, I, III, 294—300. — Zinkeisen, *Geschichte V*, 154—156. — Hammer, *Geschichte VI*, 636—640. — Ивић, *Историја*, 335.

⁸⁹ Findiklîli, *Nusret nâme*, I, III, 380—381. Hammer, *Geschichte VI*, 643.

⁹⁰ ДАМ: Фонд шеријатског суда у Битољу, сицил бр. 32, лист 36/I.

⁹¹ Исти архив и фонд, сицил бр. 29, лист 33/III; сицил бр. 37, лист 51/II.

BELGRADE DE 1683 AU 1717

Dr. Rajko Veselinović

De la fin du XVIIe à la fin du XVIIIe siècle l'Autriche à fait la guerre à la Turquie quatre fois. Ainsi elle venait jusqu'à la péninsule Balkanique, l'assiégeait, la dévastait, occupait Belgrade et y régnait un laps de temps plus ou moins court. La première fois elle a occupé Belgrade le 6 septembre 1688 dans sa première guerre avec la Turquie, 1683—1899 et l'a tenu entre ses mains jusqu'au 8 octobre 1690.

Durant leur gouvernement de courte durée les Autrichiens ont taché de réparer la forteresse de Belgrade, parce qu'elle représentait un des plus importants points des fortifications sur le chemin de leur avancement vers l'intérieur des Balkans, c'est à dire vers Constantinople. Mais, ils n'ont pas pu reussir entièrement en raison des difficultés financières. Dirant l'hiver 1680/90 plusieurs unités autrichiennes ont été stationnées à Belgrade.

Cependant, au début de 1690 l'armée turque réorganisée a commencé a repousser les Autrichiens de la Macédoine et de la Serbie. Nombreux sont de Serbes qui ont rejoint l'armée autrichienne, craignant les represailles à la suite de leur lutte commune contre les Turques, ils ont été obligés de se replier vers le Nord devant l'avancement turc vers Belgrade et le Nord. Jusqu'en été 1690 plusieurs camps de réfugiés ont poussé à Belgrade et dans ses environs immédiats.

Dans une situation pareille le roi autrichien Léopold I^o a invité les Serbes à prendre de nouveau les armes contre les Turcs, disant qu'il ne faut pas se retirer, mais resté sur place. Cependant, le Conseil National de Belgrade, comte tenu de la situation militaire et politique, a décidé le 18.juillet 1690 de ne pas répondre à cet appel du roi autrichien, mais au contraire a conseillé que les réfugiés traversent la rivière Sava et passent

à Srem sur le territoire de la Hongrie pour continuer de là la lutte contre l'ennemi commun. Ainsi les réfugiés de tous les camps de Belgrade et de ses environs sont passés à Srem dès le début du siège turc le 1er octobre 1690.

Après un siège de huit jours, les Turcs ont, de nouveau conquis Belgrade le 8 octobre. La ville restera entre leurs mains jusqu'au 18 août 1717, année où les Autrichiens vont la conquérir de nouveaux dans la guerre contre les Turcs 1717—1718.

Entretemps du 1691 jusqu'à 1696 les Turcs ont de nouveaux managé la ville à la manière orientale. La forteresse de Belgrade, assez ruinée, a été remise en état et complétée par un nouveau système de fortifications selon le principe de la nouvelle école italienne de fortification. Ce système comportait des fortifications extérieures autour de la ville basse et autour de la ville haute. Devant la tranchée Sud de la Haute ville deux bastions bicornus (Hornwork) ont été construits avec un bastion ordinaire entre eux, et devant la tranchée Est de la Haute ville les deux bonnets (parapets transversaux) ont été reconstitués avec des contre-escarpes correspondants. Dans la ville basse un bastion a été construit devant l'entrée du quai et trois bastions polygonaux sur les rives de la Sava et du Danube.

Grâce à de telles constructions les Turcs ont pu endurer le siège des Autrichiens du 3 août jusqu'au 10 septembre 1693, Belgrade est devenu par conséquent, de nouveau un centre important pour l'armée turque et une importante forteresse face à l'Autriche ennemie car la guerre continuait. Les Turcs ont donc entrepris des mesures importantes pour ravitailler autant que possible les dépôts militaires de Belgrade en nourriture pour les soldats et en eau pour le bétail. Ce ravitaillement venait de «kadiluk» (réserve) de Macédoine et de Grèce et probablement d'ailleurs aussi. De la ville de Jédréné (Andrinople) le sultan Mustapha II est arrivé à Belgrade où il y est resté avec son armée, une vingtaine de jours, ensuite par Višnjica et Pančevo il s'est dirigé sur Lugoš, Karasanbeš et Lipov dans la région d'Erdely qu'il a conquis au début du mois de septembre. Au début du mois d'août 1696 le sultan, avec son armée, s'est de nouveau arrêté

à Belgrade pendant sa première campagne contre les Autrichiens où il a remporté la victoire de Hetine le 26 août. Après sa victoire il est rentré à Belgrade et y est resté du 13 septembre au 1er octobre. La troisième campagne de Mustapha II contre l'armée autrichienne dans Erdely et la Hongrie s'est soldée par une défaite. Le sultan, avec son énorme armée, a de nouveau séjourné à Belgrade du 10 au 19 août 1697 et ensuite, par le Banat et la Bačka il est arrivé à Senta. Le 11 septembre le Prince Eugène de Savoie a infligé une terrible défaite à l'armée turque. Dans cette bataille 25.000 soldats turcs sont tombés, ainsi que le grand visir Méhmed Elmans-pacha et beaucoup d'autres pachas. Le Sultan vaincu a échappé de justesse, et avec le reste de son armée est revenu à Belgrade par Temišvar, Alibunar et Pančevo. Après quelques jours il est reparti à Yédréné pour y arriver le 28 septembre.

Après la victoire près de Senta, la longue guerre entre les Autrichiens et les turcs a été décidée en faveur de l'Autriche. Avec la paix de Sremski Karlovci (1699) Belgrade est resté sous la domination turque. Son importance comme forteresse frontalière et centre militaire et administratif s'est accrue en raison de la perte du pachalik de Boudim et de privilèges considérables lui ont été accordés.

Dans la nouvelle guerre entre l'Autriche et la République de Venise contre les Turcs (1716—1718) le Prince Eugène de Savoie a vaincu les Turcs près de Petrovaradin (en août 1716) à conquis Temisoare en menaçant Belgrade. Le Sultan Ahmed III (1703—1730) est arrivé à Belgrade pour y faire une grande revue militaire et durant les mois août-octobre il a promulgué plusieurs lois.

Tous les efforts des Turcs pour gagner cette guerre ont été vains. Le Prince Eugène de Savoie fait le siège de Belgrade, et l'a conquis car les Turcs lui en ont remis les clés le 18 août 1717. A partir de cette date, c'est à dire depuis la paix de Požarevac (1718), jusqu'à la paix de Belgrade (1739), Belgrade et la Serbie du Nord ont été sous la domination des Autrichiens. A cette époque, Belgrade et sa forteresse ont subi de grands changements.

